

ՀԱՏՈՒԿ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԼԻԱՆԱ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ

Հոդվածը նվիրված է իրավունքի հատուկ իրավական սկզբունքների դասակարգմանը: Հոդվածում տրվել է իրավունքի հատուկ իրավական սկզբունքների սահմանումը: Մեկնաբանվել է իրավունքի հատուկ իրավական սկզբունքներից յուրաքանչյուրի բացատրությունը, բերվել են օրինակներ միջազգային և ներպետական նորմատիվ իրավական ակտերում դրանց ամրագրումների մասին: Ըստ հեղինակի՝ իրավունքի հատուկ իրավական սկզբունքների ճշգրիտ ամրագրումը նորմատիվ իրավական ակտերում և դրանց իրագործման համար անհրաժեշտ երաշխիքների ապահովումը հնարավորություն են տալիս ամբողջական և խորը ծավալով պատկերացում կազմելու իրավահարաբերության յուրաքանչյուր ոլորտի առանձնահատկությունների մասին, որի միջոցով էլ ամրապնդվում է իրավահարաբերությունների մասնակիցների իրավունքների իրացման համար երաշխիքների ստեղծումը:

Քանալի քառեր – իրավունքի սկզբունքներ, հատուկ իրավական սկզբունքներ, անհրաժեշտ երաշխիքներ, իրավահարաբերություն, իրավական կարգավիճակ:

Իրավունքի սկզբունքները հիմնարար գաղափարներ են, որոնք արտահայտում են հասարակական կյանքի օբյեկտիվ օրինաչափությունները, ուղղակի կամ անուղղակի ամրագրվում են իրավական նորմերում, իրավական համակարգի հենասյունն են, կոչված են կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները, ունեն համապարտադիրության հատկանիշ: Դրանց էությունն առավել ընկալելի դարձնելու համար պետության և իրավունքի տեսության մեջ իրավունքի սկզբունքները դասակարգվում են՝ ելնելով մի շարք առանձնահատկություններից: Ըստ Լ. Ս. Յավիչի՝ իրավունքի սկզբունքները բաժանվում են ընդհանուր-սոցիալական սկզբունքների և հատուկ իրավական սկզբունքների¹: Ընդհանուր-սոցիալական սկզբունքներն իրենց հերթին բաժանվում են՝ տնտեսական, քաղաքական, բարոյական, գաղափարախոսական և սոցիալկառուցվածքային սկզբունքների:

Պետության և իրավունքի տեսության մեջ առանձնակի ուշադրության են արժանի հատուկ իրավական սկզբունքները, քանի որ դրանք առավել ընդ-

¹ Явич Л.С. Общая теория права, под. ред проф. А.И.Королева. Ленинград, 1976, стр. 149.

գրկուն և առանձնակի կարևորություն ունեն իրավունքի ցանկացած ճյուղի համար: Իրավունքի հատուկ իրավական սկզբունքները տարածվում են բոլոր նորմատիվ իրավական ակտերի վրա և առավելություն ունեն իրավունքի այլ սկզբունքների նկատմամբ: Հայրենական և արտասահմանյան ուսումնասիրված իրավաբանական գրականությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ հատուկ իրավական սկզբունքների դասակարգումը գրեթե բոլոր հեղինակների մենագրություններում և գիտական աշխատություններում միևնույն ձևով է դրսևորվում: Այս հոդվածում հղում է կատարվել այն հեղինակների կողմից ստրված դասակարգմանը, որոնք առավել ընդունելի են ճանաչված իրավագետների լայն շրջանակների կողմից:

Հատուկ իրավական սկզբունքները հիմնադրույթներ են, որոնք սահմանում են ամբողջությամբ վերցրած իրավունքի առավել էական գծերը, նրա բովանդակությունը և առանձնահատկությունները՝ որպես ողջ հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ:

Հատուկ իրավական սկզբունքների թվում են դասվում իրավունքի գերակայության, օրինականության, իրավահավասարության, իրավաբանական իրավունքների և պարտականությունների միասնության, հումանիզմի, ժողովրդավարության /դեմոկրատիայի/, սոցիալական արդարության, սոցիալական ազատության, մեղքի համար համարժեք պատասխանատվության սկզբունքները:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքը, հանդիսանալով իրավական պետության հիմքը, ենթադրում է փոխապայմանավորված և փոխլրացնող այն բոլոր իրավապայմանների միաժամանակյա առկայություն, որոնց համար անհրաժեշտ է օրենսդրական և հատկապես սահմանադրական երաշխիքների ապահովում: Գործնական առումով իրավունքի գերակայության, ինչպես նաև իրավունքի մյուս հատուկ սկզբունքների առկայությունը, երաշխավորումը, ինչպես նաև դրանց ապահովումը, խարսխված է և բխում է իշխանության լեգիտիմության և լեգալության աստիճանից: Վ.Ս. Ներսեսյանցը նշում էր. «Լեգիտիմ և լեգալ իշխանության հիմքը լինելով՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքը ապահովում է ոչ միայն նորմատիվ իրավական ակտերի անաչառ իրագործումը, հասարակության իրավագիտակցության բարձրացումը, իշխանությունների բաժանման, հակակշիռների և զսպման հիմքը, այլ նաև ապահովում է պետության և անհատի, պետության և հասարակության միջև ամուր

կապի ստեղծումը»²: Իրավունքի գերակայության սկզբունքը, հանդիսանալով պետության, անհատ և հասարակություն ամուր կապի հիմնական բաղադրիչը, թույլ է տալիս, որպեսզի այս երեք տարրերը, միաժամանակ անկախ լինելով միմյանցից, անուղղակի և ուղղակի պատասխանատու լինեն միմյանց առջև: Քանի որ իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին, սակայն դրա իրականացումն ուղղակի և անուղղակի ընտրությունների միջոցով դրվում է իշխանությունների վրա, ուստի և՛ անհատը, և՛ հասարակությունը, և՛ պետությունը պատասխանատու են իրավունքի գերակայության սկզբունքի ապահովման, դրա իրագործման համար անհրաժեշտ երաշխիքների ստեղծման համար: Լինելով իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման և իրագործման պատասխանատու՝ պետք է գիտակցենք, որ ցանկացած ոչ իրավաչափ գործողություն կարող է կանգնեցնել իրավական պետություն կերտելու գործընթացը:

Առավել կարևոր է օրինականության սկզբունքը, որը կոչված է ապահովելու իրավունքի բոլոր սուբյեկտների կողմից իրավական նորմերի ճշգրիտ և անշեղ իրականացումը: Օրինականության սկզբունքը, ապահովելով իրավունքի նորմերի կենսագործումը, զուգահեռաբար նպաստում է մյուս սկզբունքների անարգել իրագործմանը: Ինչպես իրավունքի գերակայության սկզբունքը, այնպես էլ օրինականության սկզբունքն իրավական պետության հենքն է: Օրինականության սկզբունքն առավել շատ իրավագետներ համարում են սկզբունքների սկզբունքը, քանի որ այս սկզբունքի կենսագործումից է կախված մյուս սկզբունքների իրավական կարգավորման հիմնախնդիրը: Նման դիրքորոշման կողմնակիցներ են Վ. Ն. Կուդրյավցևը, Վ.Վ. Բորիսովը, Լ. Ս. Յավիչը: Վերջիններիս կարծիքով օրինականության սկզբունքը, լինելով իրավական պետության հիմք, ապահովում է մյուս հատուկ իրավական սկզբունքների ազատ իրագործումը: Օրինակ՝ Վ. Ն. Կուդրյավցևը գտնում էր. «Օրինականության սկզբունքը իշխանության իրացման ամենադեմոկրատական սկզբունքն է: Ամենադեմոկրատական սկզբունք լինելու էությունն այն է, որ պետությունը /անկախ կառավարման համակարգից/, իշխանության ճյուղերը, հասարակությունը, անհատը պարտավոր են պահպանել իրավունքի այս հիմ-

² Ներսեսյանց Վ.Ս., Պետության և իրավունքի տեսություն, Երևան, «Նաիրի», 2001, էջ 198:

նարար սկզբունքը»³։ Այս տեսակետն արդիական կլիներ, եթե խոսքը վերաբերեր ժողովրդավար պետություններին։ Սակայն, եթե որևէ ավտորիտար կառավարման ձև ունեցող երկրում իշխանությունը ի սկզբանե ոչ լեգիտիմ է, ինչպես կարելի է ասել, թե օրինականության սկզբունքն անկախ այդ հանգամանքից պետք է պահպանվի կամ գերիշխի։ Այս տեսակետն առավել վիճարկելի է դառնում, երբ ծանոթանում են Մ. Ն. Մարչենկոյի և Ե. Մ. Դերյաբինի մոտեցումներին։ Այս հեղինակների կարծիքով օրինականության սկզբունքը ստանում է հնարավորություն՝ իրագործվելու, եթե դրա համար կան անհրաժեշտ սահմանադրական երաշխիքներ։ Օրինակ՝ Մ. Ն. Մարչենկոն կարծում էր, որ իրավունքի ցանկացած սկզբունք ստանում է առավելություն, եթե դրա համար ստեղծվում են անհրաժեշտ նորմատիվ ակտեր, որոնց մեջ իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներն այս կամ այն ձևով գտնում են իրենց արտացոլումը⁴։ Հեղինակն այս դիրքորոշման մեջ չի նշում ցանկացած կառավարման համակարգի պայմանը, ուստի կարելի է եզրահանգել այն տեսակետին, որ օրինականության սկզբունքի ամրագրումը նորմատիվ ակտերում կարևոր հանգամանք է, բայց դրա իրագործման երաշխիքների ստեղծման պարտականությունն այնուամենայնիվ դրվում է պետության վրա։ Միայն այս պարագայում կարելի է ասել, որ օրինականության սկզբունքը, հենվելով իրավունքի գերակայության սկզբունքի վրա, ապահովում է իրավական պետության գոյության հանգամանքը։

Իրավահավասարության սկզբունքը ենթադրում է օրենքի առաջ բոլորի հավասարությունը։ Այս սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում», այն է՝ բոլորը հավասար են օրենքի առջև և առանց խտրականության ունեն օրենքով հավասար պաշտպանվածության իրավունք։ ՀՀ սահմանադրության համաձայն. «Բոլոր մարդիկ հավասար են օրենքի առջև։ Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնության պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սո-

³ Казимирчук В. П., Кудрявцев В. Н. Современная социология права. Москва, 1995, стр. 196.

⁴ Марченко М.Н., Дерябина Е.М. Теория государства и права: учебно-методическое пособие. 2-е изд. Москва, 2015, стр. 720.

ցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է»⁵: Աշխարհի բոլոր զարգացած երկրներում, որտեղ մարդը գերագույն արժեք է, «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը» վավերացվել է և դարձել այդ երկրների իրավական համակարգի անբաժանելի մասը:

Իրավաբանական իրավունքների և պարտականությունների միասնության սկզբունքի էությունը հասարակական հարաբերությունների մասնակիցների իրավաբանական իրավունքների և պարտականությունների պատճառահետևանքային կապի մեջ է: Խոսել միայն ինչ-որ իրավունքի իրական լինելու մասին կարելի է այն դեպքում, երբ գոյություն ունի դրան համապատասխան իրավաբանական պարտականություններ: Օրինակ՝ խախտվել է քաղաքացու որևէ իրավունք, վերջինս խախտված իրավունքը իրացնելու արգելքը վերացնելու համար դիմում է դատարան, իսկ դատարանը, օժտված լինելով արդարադատություն իրականացնելու իրավունքով, պարտադրում է իրավախախտին վերացնել արգելքը, որպեսզի մյուս քաղաքացին իրացնի իր իրավունքը: Այս սկզբունքը, ինչպես և նախորդ սկզբունքները, իրագործելի են իրավական պետություն ունեցող հասարակություններում: Իրավական պետությունը չի ենթադրում միայն նորմատիվ իրավական ակտերում սկզբունքների ամրագրում, այլ նաև ապահովում է դրանց անարգել իրացումը: Դատարանին տալով արդարադատություն իրականացնելու իրավունք՝ պետությունը նաև պետք է ապահովի օրենսդիր մարմնի կողմից ընդունված օրենքների համապատասխանությունն իրավունքի հատուկ իրավական սկզբունքներին: Օրենսդիր մարմնի կողմից ընդունված օրենքները բերված օրինակում ի վերջո կիրառում է դատարանը, եթե օրենքով լիարժեք ամրագրված չլինեն քաղաքացու խախտված իրավունքը վերականգնելու հնարավոր տարբերակները, դատարանը ոչ միայն սահմանափակված կլինի անաչառ որոշում կայացնելու հնարավորությամբ, այլ նաև դատարանի կողմից ընդունված որոշումը կարող է մնալ անկատար, եթե դրա իրագործման համար չլինեն անհրաժեշտ օրենսդրական երաշխիքներ:

Հումանիզմի սկզբունքը իրավունքի սկզբունքների համակարգի կարևորագույն և արժեքավոր ելակետային հիմնադրույթն է: Հումանիստական արժեքները հատուկ են բոլոր քաղաքակիրթ երկրներին, քանի որ հումանիզմի սկզբունքի հիմքում ընկած է մարդը՝ որպես բարձրագույն արժեք: Համաձայն

⁵ ՀՀ Սահմանադրություն /ընդունված 1995թ. հուլիսի 5-ին Հանրաքվե, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով/ հոդված 14.1:

այս սկզբունքի՝ պետության կողմից ընդունված ցանկացած նորմատիվ իրավական ակտի հիմքում պետք է դիտարկվեն մարդու իրավունքները և ազատությունները՝ որպես բարձրագույն արժեքներ: Օրինակ՝ հումանիզմի սկզբունքի հստակ դրսևորում է «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում» ամրագրված հետևյալ նորմը. «Յուրաքանչյուր ոք ունի կյանքի, առողջության, անձնական ազատության, պատվի և արժանապատվության, անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունք»⁶: Եթե «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը» ամրագրել է վերոթվարկված իրավունքները և ազատությունները, ապա «Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին» և «Սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրերն առավել մանրամասն են ամրագրում հումանիզմի սկզբունքի դրսևորումները: «Յուրաքանչյուր ոք ունի կյանքի անօտարելի իրավունք: Այդ իրավունքը պաշտպանվում է օրենքով: Ոչ ոքի չի կարելի զրկել կյանքից»⁷:

Ժողովրդավարության սկզբունքն արտացոլվում է պետական իշխանության մարմինների գործունեության, կազմակերպման, անհատի և պետության փոխհարաբերությունները կարգավորող նորմերում: Այս սկզբունքի ամենավառ դրսևորումներից է միջազգային պրակտիկայում առկա պետությունների վարքագիծը: Օրինակ՝ հանրաքվեների միջոցով երկրի մայր օրենքի ընդունումը կամ դրանում առկա փոփոխությունների իրականացումը: Կախված պետության կառավարման համակարգից, ռեժիմից՝ հիմնական օրենքի ընդունումը տեղի է ունենում տարբեր եղանակներով: Ժողովրդավարության սկզբունքը շատ պետությունների մայր օրենքներում իր արտացոլումն է գտնում, բայց այդ սկզբունքի ամրագրումը դեռ չի նշանակում, որ երկիրը, ժողովրդավարության սկզբունքը ամրագրելով, հետևում է այդ սկզբունքին: Գրեթե միշտ իրենց ժողովրդավարական են հռչակում տոտալիտար ռեժիմի պետությունները: Ուստի կարևոր է ոչ միայն ժողովրդավարության սկզբունքի ամրագրումը համապատասխան նորմատիվ իրավական ակտերում, այլ նաև դրա իրագործման համար անհրաժեշտ ինստիտուտների, կառուցվածքների և երաշխիքների ստեղծումը:

Սոցիալական արդարության սկզբունքն ունի բարոյաիրավական բովան-

⁶ Международные акты о правах человека. Сборник документов. Москва, 2000, стр. 539.

⁷ Международный пакт о гражданских и политических правах человека /от 19 декабря 1966г. // BBC СССР. 1976. Москва, стр. 291.

դակություն: Այս սկզբունքը հնարավորություն է տալիս հասարակության մեջ ապահովելու անհատների գործնական դերի և նրանց սոցիալական կարգավիճակի հավասարությունը, նրանց իրավունքների և պարտականությունների հավասար բաշխումը, ինչպես նաև բացահայտելու աշխատանքի և պարզատրման, հանցագործության և պատժի, մարդու կողմից կատարված հանրագուտ աշխատանքների և հասարակության գնահատականի միջև գոյություն ունեցող անքակտելի կապը: Սոցիալական արդարության սկզբունքը նույնպես իրավական կարգավորման պրակտիկայում առաջատար սկզբունքներից է, քանի որ իրավական նշանակության հարցեր լուծելու ընթացքում չանդադառնալ այս սկզբունքին կնշանակի ոչ միայն խզել կապը պետության և անհատի միջև, այլ նաև հասարակության մեջ առաջացնել շերտավորում և անարդարություն⁸: Ուստի իրավունքի այս սկզբունքի հստակ ամրագրումը և ճիշտ կիրառումը հնարավորություն կտան հասարակության մեջ պահպանելու համաչափությունը:

Սոցիալական ազատության սկզբունքի օգնությամբ քաղաքակիրթ երկրները հնարավորություն են ընձեռում սեփական քաղաքացիներին ընտրելու աշխատանքային գործունեության ձև, մասնագիտություն, բնակավայրի ընտրություն, իր ստացված եկամուտները ազատ տնօրինելու, սոցիալական ընդհանուր բարիքների բաշխմանը մասնակցելու և գործազրկությունից պաշտպանված լինելու իրավունք: «Սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիրն առավել հստակ է սահմանում սոցիալական ազատության սկզբունքի տարրերը: Այս դաշնագրի մասնակից պետությունները ճանաչում են յուրաքանչյուրի՝ աշխատանքի արդարացի և բարենպաստ պայմաններից օգտվելու իրավունքը, ինչպես նաև ապահովում են նվազագույն աշխատավարձի, համարժեք աշխատանքի դիմաց արդարացի աշխատավարձի, հանգստի, ժամանցի, վճարովի արձակուրդի բոլոր և անհրաժեշտ երաշխիքները⁹:

Մեղքի համար պատասխանատվության սկզբունքի համաձայն՝ անձը կարող է ենթարկվել պատասխանատվության միայն այն դեպքում, երբ համապատասխան պետական մարմինների կողմից ապացուցված է մեղքի առկայությունը: Անձի արարքում մեղքի բացակայության դեպքում նրա նկատմամբ չեն

⁸ **Buergental T.** International Systems for the Protection of Human rights/ Human rights in the International Law. Legal and policy Issues. Oxford, 1984. Vol.2, էջ 487:

⁹ **Marie Jean-Bernard**, Human Rights Law Journal, Strasbourg, Arlington, 1966.

կարող կիրառվել իրավաբանական պատասխանատվության միջոցներ: Բացի այդ անձը համարվում է անմեղ, քանի դեռ չկա օրենքով սահմանված կարգով դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճիռ: Այս սկզբունքն ամրագրվել է ՀՀ սահմանադրությամբ: «Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռ»¹⁰: Մեղքի համար պատասխանատվության սկզբունքը ենթադրում է նաև, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու՝ իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք¹¹:

Վերոգրյալից կարելի է եզրակացնել, որ հատուկ իրավական սկզբունքները բնորոշ են իրավունքի բոլոր ճյուղերին: Դրանք գործում են իրավահարաբերությունների բոլոր ոլորտներում և միասնական ու պարտադիր են այդ իրավահարաբերությունների բոլոր սուբյեկտների համար: Դրանց խախտմամբ զուգորդվող ցանկացած գործողություն /վարքագիծ/ չի կարող իրավաչափ համարվել: Ուստի և չի կարող ինչպես տվյալ իրավահարաբերության անմիջական մասնակիցների, այնպես էլ այլ անձանց համար ստեղծել, փոփոխել կամ դադարեցնել իրավունքներ և առաջացնել պարտականություններ:

КЛАССИФИКАЦИЯ СПЕЦИАЛЬНО-ЮРИДИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ ПРАВА

ЛИАНА МАЛХАСЯН

Эта статья посвящена классификации специально-юридических принципов права. В статье были даны определения специально-юридических принципов права. Интерпретированы понятия каждого специально-юридического принципа права, были приведены примеры о фиксации специально-юридических принципов права в международных и внутригосударственных нормативных актах. По мнению автора, конкретная фиксация специально-юридических принципов права в нормативных актах дает полное представление о степени и глубине конкретных особенностей правовой связи между

¹⁰ ՀՀ Սահմանադրություն /ընդունված 1995թ. հուլիսի 5-ին, Հանրաքվե, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով/ հոդված 21:

¹¹ ՀՀ Սահմանադրություն /ընդունված 1995թ. հուլիսի 5-ին, Հանրաքվե, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով/ հոդվածներ 18, 19, 20:

сторонами, с помощью которой укрепляются законные гарантии сторон правоотношения.

Ключевые слова – принципы права, специально-юридические принципы права, необходимая гарантия, правоотношение, правовой статус.

CLASSIFICATION OF SPECIAL LEGAL PRINCIPLES

LIANA MALKHASYAN

This article is devoted to the classification of special legal principles of law. The definitions of the special principles of law are given. Explanations of each of the special legal principles of law are interpreted and examples of their fixation in the international and domestic normative legal acts are represented as well.

According to Malkhasyan the precise fixation of the special legal principles of law in normative legal acts and the securing of necessary guarantees for their realizations, give an opportunity to fully and deeply understand the peculiarities of each sphere of the legal relationship. These reinforce the establishment of guarantees for the exercise of legal rights of the participants' relationships.

Key words – Principles of law, special legal principles, necessary guarantees, a legal relationship, legal status.